

UYGULAMALI HALK BİLİMİNİN KENT TURİZMİNE KATKISI: MARDİN ÖRNEĞİ

THE CONTRIBUTION OF APPLIED FOLKLORE TO URBAN TOURISM: THE CASE OF MARDİN

Şakire BALIKÇI*

ÖZ: Kültür turizmi; Türkiye ve dünyada yaz turizmi, deniz turizmi ve kış turizmi ile birlikte en çok tercih edilen turizm türlerinden biri hâline gelmiştir. Kültür turizminde öne çıkan unsurlar, kültürel miras konumundaki mekânlar, müzeler, şehrin ruhunu yansıtan çarşılar, restoranlar, hamamlar, çeşmeler, doğal oluşumlar, tarımsal faaliyet alanları gibi mekânlardır. Kültürel mekânların yanında inançlara bağlı ritüeller, danslar, eğlenceler ve mutfak kültürü gibi folklor malzemeleri de son yılların dikkat çeken kültür turizmi mekân ve etkinlikleri arasında yer almaktadır. Kent folklorunun yozlaşmadan güncel koşullara ayak uydurarak kimi zaman bu koşullardan istifade ederek kendini gerçekleştirmesi önemlidir. Gelenek, ancak bu sayede bugüne ve yarınlara taşınabilir. Türkiye’de “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesi”nin kabulünden bugüne ülke çapında atalar mirası olan gelenek-görenek, mekân ve uygulamaların korunmasında ciddi adımlar atılmıştır. Mardin özelinde de 2003 yılından bu yana devam eden süreçte son yıllardaki olumlu gelişmeler kentin tarihî ve kültürel dokusunun öncelikle korunması ve daha sonrasında tanıtılması adına önemlidir. Konuyla ilgili kamu kurumlarının mevcut çalışmalarını devam ettirmektedir. Bu çalışmada Mardin’deki uygulamalı halk bilimi örneklerinin tanıtılması, gelenekte mevcut olup uygulama alanı olmayan örneklerin değerlendirilerek geleneğin güncellenmesi daha sonra ise kent turizminin gümüş, bakır alışverişi ve sınırlı tarihî mekân gezilerinden farklı bir noktaya taşınabilmesi hedeflenmiştir. Kentte birçok uygulamanın bir merkezde gerçekleştirilebildiği “Yaşayan Müze”ye ek olarak açık hava faaliyetlerine uygun kültürel mekânların tanzimi de öneriler arasında yer almaktadır. Çalışma, uygulamalı halkbilimi literatürünün taranması, Mardin sahasındaki örneklerinin analizi ve değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, uygulamalı halk bilimi, kültür turizmi, yaşayan müze, açık hava müzesi.

ABSTRACT:

Cultural tourism has become one of the most preferred forms of tourism globally, alongside summer, sea, and winter tourism. Key elements in cultural tourism include places of cultural heritage, museums, markets reflecting the city’s spirit, restaurants, baths, fountains, natural formations, and agricultural areas. In addition to cultural spaces, folklore materials such as rituals based on beliefs, dances, festivities, and culinary culture have gained prominence in recent years among cultural tourism venues and activities. It is crucial for urban folklore to maintain its connection with the past while adapting to contemporary conditions and

* Dr. Öğr. Üyesi-Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Mardin-sakire_86@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-2007-2437)

sometimes leveraging them for self-realisation. Only through this process can tradition be carried forward to the present and future. Since the acceptance of the “Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of Humanity” in Turkey, significant steps have been taken nationwide to preserve ancestral traditions, customs, places, and practices. The positive developments experienced in recent years in this process, which has been continuing since 2003 in Mardin, are important in terms of first preserving and then promoting the historical and cultural fabric of the city. Public institutions continue their ongoing efforts on the subject. In this study aims to introduce examples applied folklore in Mardin, update the tradition by evaluating existing examples that do not have an application area and then to move urban tourism to a different point from silver and copper shopping and limited historical site visits. The arrangement of cultural spaces suitable for outdoor activities is also proposed among their commendations, in conjunction with the existing “Living Museum” where numerous activities are centralized in a single centre within the city. The study is based on the examine the applied folklore literature and analysis and evaluation of examples in the Mardin Field.

Keywords: Mardin, applied folklore, cultural tourism, living museum, open-air museum.

Giriş

Mardin kültürel ve tarihî bağlamda zengin gelenek, ritüel ve mekânlara sahip kültür turizmüne uygun kadim bir kenttir. Mevcut kültür turizminde son birkaç yılda uygulamalı halk bilimi örneklerinin hayata geçirildiği görülmekte ise de bu konuda bazı eksikliklerin mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Bu çalışma ile söz konusu eksikliklerin belirlenmesi ve uygulamalı halk bilimi örneklerinin çoğaltılmasına yönelik yeni fikirlerin ilgililerin dikkatine sunulması hedeflenmektedir. Araştırma, yazarın uygulamalı halk bilimi çalışmaları konusundaki gelişmeleri takip etmesine ve literatür taramasına dayanmaktadır. Çalışmada internet kaynaklarına sıkça başvurulmasının nedeni aktüel uygulamaların kamu kurumlarının internet sitelerinde ve haber sitelerinde mevcut olması ve bu içeriklere ulaşılmasının gerekliliğidir. Çalışma, Mardin’e ait uygulamalı halk bilimi örneklerinin tanıtılmasına ve kültür turizmi potansiyeline katkı sağlayacak yeni uygulamalı halk bilimi etkinliklerinin önerisini kapsamaktadır.

İlk defa 1950 yılında Ralph Beals, tarafından zikredilen “uygulamalı halk bilimi” teriminin öncelikli işlevi halk bilgisini tanıtmak ve yaymak olarak belirlenmiştir (Baron, 2014:181). Böylelikle halk bilgisi ve edebiyatının tarihî ve kültürel değerinin yerelden-ulusala, ulusaldan-evrensele taşınması hedeflenmiştir. Folklorun öncelikle metin merkezli daha sonra ise bağlam merkezli ele alınmasının ardından farklı sebeplerle uygulama alanına çekilmesinin tarihi hakkında Nihangül Daştan, ilk olarak Avrupa’da başlayan milliyetçilik akımlarının folklor çalışmalarını hızlandırdığını akabinde metin ve bağlam merkezli halk bilimi kuramlarının ortaya çıktığını nakletmiştir. Daştan, uygulamalı halk bilimi çalışmalarının asıl başladığı tarih olarak ise Amerikan Etnoloji Dairesi(AED)’nin kuruluşunu gösterir. Daştan’ın Robert Baron’dan aktardığı bilgilere göre bu kurumun amacı Amerikan yerlilerinin folklorunu araştırarak söz konusu grupların yönetilebilirliğini kolaylaştırmaktır (2022: 347-349). Amerika’daki uygulamalı halk bilimi çalışmaları elbette yalnızca asimilasyon

çalışmalarına hizmet etmek için kullanılmamıştır. Daştan'ın çalışmasının devamında aktardığı bilgilere göre kültürel çeşitliliği arttırmak ve arşivlemek maksadıyla da uygulamalı halk bilimi çalışmalarına resmî kurum ve kuruluşlar tarafından destek verildiği bilgisine ulaşılmaktadır (2022: 350). Uygulamalı halk bilimi teriminin ilk ortaya çıktığı günden bugüne terimin dünyanın birçok noktasında medya, müzecilik ve turizm sektörleri (Ölçer Özünel, 2011: 98-99) gibi birbirini destekleyen ve geliştiren unsurlarla iç içe olduğu görülmektedir.

Uygulamalı halk biliminde geleneğin güncellenmesi, genç kuşaklara aktarılması ve yayılması öncelikli hedef olsa da söz konusu uygulamalar sağlıklı bir şekilde ele alındığında ve tanıtıldığında kültür turizmine de doğrudan katkı sunması kaçınılmazdır. Bu bağlamda turizme bakış açısı önemlidir. Turizme, geleneksel değerleri ve doğal yapıyı korumayı hedeflemeden yalnızca “gelir” odaklı yaklaşmak doğru değildir. Kültür turizmi planlanırken “etkinliğin yaz mevsimine sıkıştırılmaması, kısa sürede çok gelir elde etmeye değil uzun vadeli çıkarlara hizmet etmesi” (Emekli, 2006: 58) gibi hususlara dikkat edilmesi gerekirken doğal oluşumların ve kültürel değerlerin korunmasına da özen gösterilmelidir. Kültür turizmini, folklor bağlamından koparmak etkinliğin uzun vadeli pozitif etkiden uzaklaşmasına, yapay ve tüketim temelli bir yapıya dönüşmesine neden olur. Erol Gülüm'ün: “temelde kültürün maddi ve manevi dışavurumlarını göstermekten ziyade deneyimletmeyi, yaşatmayı ve öğretmeyi amaçlayan eğlence ve seyahati bir arada sunan yeni nesil turizm çeşidi” (2015: 88) olarak tanımladığı “yaratıcı turizm” uygulamalı halk bilimi ilkeleriyle örtüşmektedir. Gülüm'ün altını çizdiği üzere “yaratıcı turizm”, uygulamalı halk biliminde olduğu gibi seyahat, deneyim ve bölge halkıyla bağ ve duygudaşlık kurma temeline dayanmaktadır. “Uygulamalı halk bilimi” ve “yaratıcı turizm”de benzer çıktılar elde edilse de uygulamalı halk biliminde ticarî kaygıların ikinci planda olması, folklorun muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması daha önceliklidir.

Geleneği koruma ve gelecek nesillere aktarma konusunda Öcal Oğuz, küreselleşme ve uygulamalı halkbilimi konularını ele aldığı kitabında, küreselleşme kavramının işteşlik eki olan “-ş” ile kullanılmasının bir anlamı olduğunu vurgular. “Alma-verme” dengesi üzerine kurulu olan küreselleşmenin dinamiklerinde az veren veya veremeyip hep alan taraf olan kültürlerin “iyimser ifadeyle değişeceği”, “kötümser ifadeyle ise yok olacağını” öngörür. Oğuz, kültürün gelecek nesillere aktarılabilmesinin ise “korunarak değil yayılarak sağlanabileceği” (2019: 14; 24) iddiasındadır.

Geleneğin popülerleştirilmesi ve güncellenmesi gibi hedefler doğrultusunda uygulamalı halk bilimine başvururken kimi zaman iyi niyetli kimi zaman ise kültürel sömürü ve manipülasyon gayesi güden çalışmaların mevcudiyeti “fakelore” tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Dorson, 1950 yılında *American Mercury* dergisinde sahadan derlenmeyen ve masa başında üretilen folklor malzemelerini “fakelore” olarak nitelendirir ve bu durumun ciddi bir kültürel tehdit olduğunu vurgular (2007: 11-22). Erkan

Aslan'a göre "gelenek temelli çağdaş uygulamaları sahte folklor (fakelore)dan ziyade dönüşmüş bir folklor örneği" (2022: 3) olarak değerlendirmek daha doğrudur. Bu doğrultuda Metin Ekici, kültür kavramının içinde aslında var olan değişim konusuna iki eksenden bakmaktadır. Bunlardan olumlu değişimleri "gelişme", toplumun değerleriyle çatışan değişimleri ise "bozulma" olarak nitelendirir (Ekici, 2008: 34). Söz konusu dönüşüm gelenek ile bağlarını tamamen kopardığında kültürel yozlaşmayla sonuçlanabilecek "fakelore" üretimi tehlikesi söz konusudur.

Ülke çapında uygulanan halk bilim örneklerinin de "fakelore" olup olmadığı konusunda çeşitli araştırmalar yapılmış, gelenek temelli olanla yapay olanı birbirinden ayırmak isteği hâsıl olmuştur. Konuyla ilgili Erkan Aslan'ın "Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri"nin "fakelore", "geleneğin icadı" ve "uygulamalı halk bilimi" örneklerinden biri olup olmadığı ele alınmıştır. Aslan'ın aktardığı şenlik programı incelendiğinde: "gül ağacına dilek bezi bağlama", "kır pikniği" "nisan taşı" "hedik ve şerbet ikramı" (Gürçayır Teke, 2016: 95; Aslan 2020: 77) gibi etkinliklerin mevcut olduğu görülmektedir. Örneklerin Türk kültür tarihinde yer etmiş ritüeller olduğu ve yurdun farklı kesimlerin de "Hıdırellez Şenlikleri" kapsamında uygulandıkları bilindiğinden bu şenliğin bir "fakelore" örneği olmadığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun çeşitli noktalarında yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere etkinliğin odağında farklı bir bağlama taşınmış uygulamalı halk biliminin yer alması Türkiye'nin kendi kültürüne sahip çıkan, yaşatan, uygulayan ve tanıtan konumda olduğunu göstermektedir.

Şenlikler ve festivallerin yanında uygulamalı halk bilimi ve dolayısıyla kültür turizminin önemli adımlarından biri de "açık hava müzeciliği"dir. "Açık hava müzesi" terimi "ilk olarak 1892 yılında Arthur Hazelius'un kurduğu halk müzesi Skansen'den söz edilirken kullanılmıştır." (Demir, 2013a:1113). Zehra Sema Demir, açık hava müzelerini:

"Çoğunlukla kırsal alanlarda, doğal parkların yakınında, bir manzara tarafından kuşatılmış alanlarda kurulan müze yerleşkelerinde sergilenmek amacıyla taşınıp onarılan veya yeniden inşa edilen yapılar ile müzeye destek hizmetler için inşa edilmiş ek birimler bulunan, ait oldukları döneme uygun malzeme ve teknikle inşa edilerek dönemsel mimarî özellikleri yansıtan yapılar" (Demir, 2013a:1113) olarak tanımlamaktadır.

Açık hava müzelerinin altı aşamalı bir gelişim süreci olduğunu belirten Alparslan Santur, ilk aşamayı "halkın kendi imkânları ile ortaya çıkardığı ve kullandığı malzemelerin toplanması" olarak belirlemiş sonraki aşamalarda ise bu malzemelerin ilgili mekânlarda sergilenme sürecine değinmiştir (Santur, 2003: 15-16).

Nülgün Çıblak Coşkun, uygulamalı halk bilimi için açık hava müzelerinin önemine, Erdemli'de açık hava müzesi kurulmasının gerekliliği ile ilgili görüşlerini ortaya koyduğu çalışmasında değinmiştir. Çıblak Coşkun, Avrupa'daki açık hava müze örneklerini ve bu müzelerin ülke ekonomisine ve prestijine katkısını aktarmış; Türkiye'de genelde kültür turizmi, özelde

ise açık hava müzeciliğine yeterli ilginin gösterilmediğini belirtmiştir. Avrupa’da I. Dünya Savaşı öncesi hızlanan milliyetçilik akımı her bir milletin kendi kültürel varlıklarına bakışını değiştirmiş ve kültürü muhafaza edici adımlar atılmıştır (Çıblak Coşkun, 2018: 1-6). Türkiye’de ise Tanzimat’ın İlanı (1839)’ndan Cumhuriyet (1923)’e kadarki süreçte koruma faaliyetleri gerçekleştirilmişse de bunların Avrupa’daki örnekleri gibi verimli ve kapsayıcı olmadıkları bilinmektedir. Fakat son yıllarda UNESCO, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve yerel yönetimlerin gayretiyle konuyla ilgili olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye’deki açık hava müzesi faaliyetlerini ele aldığı çalışmasında Zehra Sena Demir, Beypazarı Macun Köy Anadolu Açık Hava Müzesi’nin 2015 yılında tamamlanacağını bildirmiştir (2013: 146). Yine Demir’in bir demecinin yer aldığı “Türkiye Kültür Portalı Sitesi”nde projenin “Beypazarı Anadolu Açık Hava Müzesi Yaşayan Köy” (URL-1) adıyla 2016 yılında hayata geçirildiği görülmektedir. Demir, tarihsel süreçte Kayseri’nin Müslüman ve Gayrimüslim halkının birlikte yaşadığı Tavukçu Mahallesi’nin “Kayseri Mahallesi Projesi” kapsamında 2014 yılında hizmete açılacağını duyurmuştur (2013: 146). Yapılan araştırmada Tavukçu Mahallesi’ndeki restorasyon çalışmalarının bugün itibariyle devam etmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır (URL-2). Altındağ Belediyesinin “Köy Park Açık Hava Müzesi” (Demir, 2013:146) açma programı 2015 yılı itibariyle “Altınköy Açık Hava Müzesi” adıyla faaliyete geçmiştir (URL-3). Demir’in çalışmasının yayımlandığı tarih olan 2013 yılında “Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi”, Nilüfer Belediyesi tarafından hizmete açılan “Yaşayan Müze” gibi örnekler ülke çapında ses getirir niteliktedir (2013:146). Mardin özelinde açık hava müzeciliğine bakıldığında birçok mahfilde kentin açık hava müzesi niteliğinde bir merkez olduğunun altı çizilmesine rağmen şehir açık hava müzesine sahip değildir. Bu eksikliğe rağmen UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Geçici Listesi’ne alınan kültürel mekânların varlığı ve uygulamalı halk bilimi konusunda atılan adımlar şehrin geleceği adına umut vadetmektedir.

Türkiye’de açık hava müzeleri, yaşayan müzeler geleneksel kutlamalar ve şenliklerdeki uygulamaların dışında gerçekleştirilen uygulamalı halk bilimi örnekleri de genç kuşakların geleneksel unsurlarla bağ kurmalarını sağlar niteliktedir. Bu konuda *Dede Korkut Hikâyelerinin* TRT Çocuk tarafından çizgi film olarak sunulmasının Dede Korkut ve başlıca kahramanların bilinirlik düzeyini anlamlı oranda arttırdığı görülmüştür (Aral, 2015). Dede Korkut’ta olduğu gibi âşıklık geleneği de icra ortamlarının çeşitlendirilmesiyle uygulamalı halk biliminin önemli örnekleri arasında yerini almıştır. Âşıkların, Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi ve Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri gibi mekânlardaki icraları ve âşık atışmalarının bazı reklam filmlerinde kullanılması âşıklık geleneğinin yeni icra ortamlarına taşındığını göstermektedir (Gürçayır, Teke, 2016: 94-97). Benzer şekilde halk şiiri ve müziğinin yeni bağlam ve icracılar vasıtasıyla gençlerin ilgisine sunulduğu görülmektedir. Ayna Grubu’na ait *Kiziroğlu Mustafa, Ceylan ve Ölünce Sevemezsem Seni* (Aslan, 2022) bunlardan

bazılarıdır. Halk müziğinin yanı sıra “masal”, “efsane” ve “halk hikâyeleri”nin farklı platformlarda güncellenerek izleyici/dinleyiciye sunulması genç nesillerin ve yenilik arayan yetişkinlerin bu anlatıları benimsemeleri açısından önemlidir.

1. Mardin ve UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi

Konu hakkında Nazlı Ece Geyik'in Mardin'in UNESCO “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi”ne başvurusunun ilk dönemlerinden günümüze kadarki sürecini özetlediği ve görüşlerini belirttiği yazısında Mardin'in 2003 yılında UNESCO “Dünya Kültüre Miras Listesi”ne tam üyelik başvurusunu gerçekleştirdiğini fakat bu sürecin yazının yayımlandığı tarih olan 2020 yılı itibarıyla olumlu sonuçlanmadığını bildirir. Bundaki temel sebebin ise “kentteki yapı, restorasyon denetim mekanizmalarının sağlıklı işlememesi ve kent yöneticilerinin sürece öncelikli ve ağırlıklı olarak ‘turizm’ odaklı yaklaşımları” olduğunu aktarır. Geyik'e göre atılan ve atılacak olan adımlarda en temel hedef kültürel mirasın korunmasına yönelik olmalıdır, turizm atılan olumlu adımların ardından artı bir değer olarak sürece doğal olarak eklenilecektir (2020: 34-35).

2003 yılında verilen 1098 numaralı ret cevabının gerekçeleri detaylandırıldığında: “Tarihi binaların işgal edilmesi”, “yoksulluk”, “göç”, “şehir mimarisinin kültürel dokuya uyumsuzluğu”, “yetersiz koruma ve imar planına uyulmaması”, “onarım ihtiyacı duyan tarihi yapıların varlığı”, “hızlı bir şekilde turizme adaptasyonun gerçekleştirilmeye çalışılması” (UNESCO, 2003-URL-15; Çağlayan, 2021: 10-11) gibi gerekçeler öne çıkmaktadır. Bu olumsuzlukların zaman içerisinde bir kısmının giderilmesinin ardından 15.04.2021 tarihinde “Dünya Miras Geçici Listesi”ne Mardin'den dokuz adet kilise ve manastırın dâhil edilmesi kent adına olumludur. Listede yer alan yapılar: “Mor Sobo Kilisesi”, “Yoldath Aloho (Meryem Ana)”, “Deyrul Zafaran Manastırı”, “Mor Gabriel Manastırı”, “Mor Abai Manastırı”, “Mor Loozor Manastırı”, “Şalah (Bariştepe) Mor Yakup Manastırı”, “Urduş'taki (Bağlarbaşı) Mor Kuryaqos Kilisesi”, “Kfarze'deki (Altıntaş) Mor ‘Azozo’el Kilisesi”dir (UNESCO: 2021; URL-4). Midyat'a bağlı Anıtlı köyü ise hem UNESCO Dünya Kültürel Miras Listesine girmeyi başarmış hem de Türkiye'nin ilk Süryani kütüphanesine sahip (URL-13) önemli kültürel mekânlardan biridir. Yukarıdaki bilgilere ek olarak semerci Mesut İLDOĞAN yaşayan insan hazinesi olarak “leyli gecesi” ve “buka barana”¹ da “İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi”ne eklenmesi için teklif edilmiştir.

¹ Buka Barana'nın tam kelime anlamı, “yağmurun gelini”dir. Çocukların gökkuşağının peşinden koşarak oynadıkları bir oyundur. Sahada “arus- ul matar” adıyla da bilinen bir çeşit yağmur duası ritüeli olan ve “yöre halkının mahallerde de oynadığı, kuraklık olduğu zaman bezlerden bebekler yapılarak ve kapı kapı dolaşılıp bebeğin üzerine bir tas su dökülerek uygulanan bu oyundan sonra yağmurun yağacağına inanılır.” (Uygur, 2008: 141-142). Benzer şekilde “hat matar” adlı oyunun/dansın da yağmurun şehre kattığı ambiyansı temsil ettiği ifade edilir (Dirier, 454-URL-8).

2. Mardin ve Uygulamalı Halk Bilimi

URL-5 adresinde “Mardin’de Yapılacak Şeyler/Birbirinden İyi 30 Aktivite” başlığının yer aldığı blog sayfasında önerilen aktivitelerin biri dışında hepsi yeme-içme, tarihî ve kültürel mekânları gezme ve alışveriş temalarını içermektedir. Yalnızca bir başlıkta “Emir Hamamında Ferahlayın” tavsiyesine yer verilmiştir. Yalnızca alışveriş, yeme-içme ve gezi içeriklerini ihtiva eden etkinlikler, kent halkı ve ruhuyla bağ kurma olasılığını tehlikeye atmaktadır. Ayrıca listelenen çoğu aktivite farklı turistik lokasyonlarda da gerçekleştirilebilecek sıradanlıktadır.

Daha önce de ifade edildiği üzere kültür turizmi, birçok açıdan kentin kalkınması, prestiji, tanınırlığı ve dünyaya açılabilmesi için olmazsa olmazlar arasındadır. Fakat kültür turizmine; kentin folklorundan, kültürel dokusundan, geleneklerinden bağımsız yaklaşıldığı zaman turizmin potansiyelinin tam anlamıyla ortaya çıkabilmesi mümkün değildir. Gelenekleri uygulama ve gözlemlene fırsatı sunan mekânların varlığı bu açıdan önemlidir.

Şehir kültürünü deneyimleme fırsatı sunan “Yaşayan Müze” 2021 yılının eylül ayından beri Mardin’de kültür turizmine katkı sunan önemli kültürel mekânlardan biridir. Müzede mırra ikramı, bakır atölyesinde eski bir ev eşyası olan “kildan”, “kildanlık” yapımı; telkâri yapımı, coğrafi işaret tescil belgesi alan Mardin şekeri, diğer adıyla “ımlıbbes”, “reyhani dansı”², “dengbej performansı”, “gastronomi atölyesinde yöresel yemek yapımı”, her cuma “üzerlik otu (harmel) yakma”, “kurşun dökme” gelenekleri canlı performans olarak icra edilmektedir.

² Reyhani dansı adını “reyhan” bitkisinden alır. Dansın figürleri reyhan/fesleğen bitkisinin yaydığı kokudan ilhamını alarak dans esnasında vücudun aldığı estetik figürlerin bu rayihadan beslenmesine bağlanır. Aynı zamanda reyhani dansı Tanrı’ya yakarışın ritüelistik ve sanatsal bir formu olarak düşünülmektedir (Uygur, 2013: 489; 493; Altun ve Akyüz, 2019).

(Fotoğraf-1 Yaşayan Müze Kurşun Dökme İşlemi Öncesi)³

(Fotoğraf-2 Kurşun Dökme İşlemi)

³ Fotoğraflar yazarın arşivine aittir.

(Fotoğraf-3 Yaşayan Müze Gümüş Atölyesi)

(Fotoğraf-4 Yaşayan Müze Bakır Atölyesi)

Yaşayan Müze’de gerçekleştirilen uygulamalı halk bilimi örneklerinden biri olan reyhanî dansının asıl bağlamı leylî geceleridir. Hatice Kübra Uygur, leylî gecelerini yalnızca bir eğlence türü değil, türkülerıyla ve danslarıyla kültür aktarıcısı ve insanların sosyalleşmesine katkıda bulunan kültürel aktivite (2014: 88) şeklinde tanımlar. Uygur’un aktardığı bilgilere göre leylî geceleri, eğlenmek isteyen katılımcıların “haydi bu gece bir leylî yapalım” teklifiyle zaman sınırlaması olmadan başlayabileceği gibi “düğün, sünnet, askere uğurlama gibi geçiş törenlerinde de bir eğlence ögesi” olarak sınırlandırılabilir (2014: 87-88). Günümüzde düzenlenen “sıra geceleri” yakın çevrede birer kültür taşıyıcısı konumundayken Mardin’de bu eğlence kültürünün yerini geleneksel

bağlamda “leyli geceleri” ve “dengbej performansları” almaktadır. Son yıllarda kent kültüründe yer almamasına rağmen kültür turizmi kapsamında “sıra gecesi” etkinlikleri de görülmektedir (URL-14).

Uygulamalı halk bilimi örneklerine devam edildiğinde “Mardin Müzesi Masalcılar Buluşması” etkinliği oldukça başarılı bir deneyim olarak tarihe not düşmüştür. 2018 yılında 49 masalcının 5 gün boyunca kentin farklı mekânlarında halkla buluşarak masal anlatmaları büyük ilgiyle karşılanmıştır (URL- 7). Kentte, 2017 yılından itibaren düzenlenen “Uluslararası Mardin Uçurtma Festivali” farklı ülkelerden profesyonel katılımcıların da aralarında bulunduğu (URL-9) farklı figürlü uçurtmaların uçurulduğu renkli bir festivaldir. On altıncısı 11-12 Haziran 2022 tarihinde düzenlenen kiraz festivaliyle ilgili Mardin Valiliğinin internet sitesinde yer alan bilgilendirme metni aşağıdaki gibidir:

“Festivalde Kur'an Kerim tilaveti, ünlü sanatçı Berdan Mardin'i, yerel sanatçılar Nil Çaçan, Şehmus Esenkuş, Yusuf Karaboğa, Diyanet İşleri Başkanlığı Korosu, Dr. Ali Osman Alaca, Mardin Dinler Korosu konserleriyle ve Beyazsu Kemeççe ekibi Urfa Eyvan grubu sıra gecesi etkinlikleri ile festivale katılım sağlamışlar. Festival boyunca sünnet şöleni, en güzel kiraz, en güzel bahçe, bilgi yarışması birincilerine ve ses yarışmasında dereceye giren sanatçılara çeşitli ödüller verilmek suretiyle festival son bulmuştur.” (URL-10).

Etkinlikte en güzel kirazın seçilerek Mardin'in kiraz üretimiyle meşhur ilçesi Yeşilli'nin ön plana çıkarılması hedeflenmekle birlikte sünnet töreninden, konserlere ve farklı konseptlerde yarışmalara kadar uzanan faaliyetlerin folklorun “hoşça vakit geçirme, eğlenme, eğlendirme” (Bascom, 2010: 78) işlevine uygun olarak geleneksel eğlence kültürünün güncellenmesi şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.

2012 yılında ilk defa yerel bir şenlik olarak düzenlenen (URL- 12) ve Kasım 2022 yılında festivale evrilen “I. Uluslararası Mardin Bulgur Festivali” (URL-11) uygulamalı halk biliminin geniş kapsamlı örneklerindedir. Festival kapsamında “yemek yarışmaları”, “söyleşiler”, “müzik dinletisi”, “workshoplar” (URL-11) ve “mehir yapımı”⁴ gerçekleştirilmiştir. Mardin'e has bir yapıya sahip olan ve coğrafi işaretle tescillenen buğday, malumdur ki en temel besin kaynağıdır. Bolluk, bereket ve refahı sembolize eden “buğday” (Doğan, 2023: 35-36) kentin de önemli simgelerindedir.

Simge ve imajlar, kentin markalaşması açısından önemlidir. Uygulamalı halk bilimi örneklerini “kaliteli imaj” çerçevesinde ele alan Çiğdem Akyüz, Mardin'in markalaşma sürecinde yapılması gerekenler konusuna değinmiş, 2018 yılına değin sahada bu çerçevede atılmış adımlar arasında “Bilali (Alımlı) köyü festivali ve bienal” (Akyüz, 2018: 271-272) gibi örnekleri tanıtmıştır. Kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütlerinin önderliğinde uygulamalı halk bilimi bağlamında önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bunun yanında özel turizm firmalarının da uygulamalı halk

⁴ Bulgur ve ayrıntı bir araya getirerek yapılan bir çeşit yemek.

bilimine turizm odaklı katkı sunmaları söz konusudur. Firmalar yerli ve yabancı turistlerin, hasat zamanlarında üzüm bağlarına giderek üzüm hasadı, pelul/hariri/bulamaç yapımına aktif olarak katılmalarını organize etmektedirler.

Henüz uygulamaya dönüşmemiş geleneksel unsurların uygulamalı hale getirilmesi Mardin'in "Somut Olmayan Kültürel Mirası"nı görünür, tanınır ve bilinir kılmak için gereklidir. Tanınırlığı arttırmak ve öne çıkarmak için eskiyi veya popüler/geçici olanı tekrarlamak yerine geleneğin güncellenmesi tercih edilmelidir; çünkü hızla değişen dünyada insanların hayattan beklentileri, zevkleri, yaşam tarzları aynı hızla çeşitlenmekte ve değişmektedir. Yerli ve yabancı turistin de farklı zevk ve beklentilere sahip olduğu ön bilgisini kabullenmek gerekmektedir. Bu bağlamda standart bir gezi paketi ile tatmin olmayan gezginlere de hitap edilmesi günümüzün rekabetçi koşullarında zorunlu bir hâl almıştır. "Savaş turizmi"ne⁵ (URL-6) dahi ilgi duyulabilen bir coğrafyada sözlü kültürde nüveleri mevcut olan "korku turizminin" karşılık bulması mümkündür.

Söz konusu turizm şeklinin sahadaki karşılığı Nusaybin'e bağlı Veysike köyü Gırnavas Tepesi'nin hikâyesinin sunulması ve mekâna bağlı efsane ve memoratların ilgili kişilere aktarılmasıdır. Aynı şekilde kent merkezinde ve çevresinde bir memorata veya inanışa bağlı mekânlar gündelik hayatta korku ve infiale neden olmayacak şekilde kare kod uygulaması ile bilgilendirici metinler veya icralarla tanıtılabilir. Aynı zamanda turistler yöre halkının Mir Osman⁶ ziyaretinde gerçekleştirdikleri ritüellere (Balıkçı, 2023: 787) de uygulamalı olarak katılabilirler. Bu uygulamaların yalnızca ilgisine sunulması gerektiğinin altını çizmekte fayda vardır. Kent, tarımsal faaliyetler konusunda da yeni uygulamalar ile dikkati çekmektedir. Ceviz, badem, bıtım hasadı ve cevizli sucuk, badem şekeri, bıtım sabunu yapımına aktif katılım sağlanabilir. Yine Mardin'e özgü taş ustalığı da uygulamalı programlara dâhil edilebilir.

Hıdırellez Şenlikleri kökenleri çok eskilere uzanan kadim bir geleneği barındırır (Ocak, 2012). Hızır kültü Mardin'de oldukça önemli olmasına rağmen Hıdırellez şenlikleri, bir bahar bayramı olarak hak ettiği ilgiyi görememektedir. Bölgede Hızır'ın makamı olarak bilinen Mardin Kalesi (Balıkçı ve Şimdi, 2021:1407)'nin turizm potansiyeli de göz önüne alındığında Mardin'in ulusal kutlamalarının önemli bir ayağı haline getirilmesi mümkündür. Son olarak Rahvan at biniciliği ve yarışları kent kültürü açısından önemli bir kültürel etkinliktir fakat yarışların gerçekleştirildiği platformlar sağlıklı koşullara sahip olmamakla birlikte kadın ve çocukların aktif katılımlarına uygun değildir. Bu anlamda rahvan at

⁵ 2015 yılında Suriye'deki iç savaşı yakından görebilmek için Suriye'nin çatışma yaşanan bölgelerine belli ücretler ödeyerek can güvenliğinin sağlanması sonucu gerçekleştirilen gezileri ihtiva eden bir haberdır. Haberde, 3 günlük standart gezinin bedelinin 5000 dolar olduğu ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için URL-6'ya bakınız.

⁶ İlk Müslüman cin ve cinlerin miri olarak bilinmektedir.

yetiştiriciliği, biniciliği ve yarışları modern açık hava tesislerinde gerçekleştirilmelidir. Geleneksel bağlamdaki binicilik ve yarışlar kente gelen ziyaretçi, kadın ve çocukların ulaşabilecekleri mecalara çekilerek güncellenmeli ve uygulama alanı genişletilmelidir.

3. Mardin Açık Hava Müzesi Önerisi

“Mardin Müzesi”, “Sakıp Sabancı Müzesi”, “Mardin Yaşayan Müze” kent kültürüne ve turizmüne oldukça önemli katkılar sunmaktadır. Fakat günümüzde tarihî ve kültürel öğelerin sergilenmelerinin yanında bu öğelerin gündelik hayatın akışında yer alacak şekilde kurgulanmasına önem verilmektedir. Bu bağlamda hem somut hem de somut olmayan kültürel miras, yaşamın doğal akışı içerisinde ele alınmalıdır. Bu noktada açık hava müzelerinin önemi artmaktadır. Tarihî ve kültürel dokusunu korumuş, çevresine göre özel bir konum ve öneme sahip mekânlar bu bağlamda değerlendirilmelidir. Çalışmanın giriş bölümünde “Altınköy Açık Hava Müzesi” örneğine benzer şekilde, İdil’e bağlı Mağaraköy (Kiwex) köyü (gezi programına eklenebilir), Ezidi kültürünün yaşayan bir mekânı olması, nekropol olması ve doğal yapısının bozulmamış olması dolayısıyla açık hava müzeciliği için uygundur.

(Fotoğraf 5: Mağaraköy (Kiwex) Köyü 1)

(Fotoğraf 6: Mağaraköy (Kiwex) Köyü 2)

Sonuç

Mardin hem somut hem de somut olmayan kültürel mirası ile meşhur tarihî bir kenttir. Son yirmi yıldır kültürel ve tarihî dokusunu korumak için adımlar atmış uygulamalı halk bilimine uygun zemine sahip sayılı kentlerdendir. Kente duyulan ilginin odağını tüketimden deneyime kaydırmak geleneğin güncellenmesi, yayılması ve korunmasına yardımcı olmakla birlikte kenti kültür turizmi noktasında ileriye taşıyacaktır.

Kültür turizminde deneyim odaklı uygulamalı halk bilimi çalışmaları gerçekleştirilirken “fakelore” üretimine de mahal vermemek, iki kavram arasındaki ince çizgiye dikkat etmek gerekir. Özellikle masal ve efsane aktarımında gerçekleşebilecek fakelore üretiminin önüne geçmek adına icracılar, metni güncellemek istediklerinde bu metnin hangi otantik metinden esinlenilerek ortaya çıktığını dinleyici ve okuyuculara mutlaka bildirmelilerdir. Masalcıların kentlilerle buluşma etkinliklerinde buna özellikle dikkat edilmelidir. Aksi hâlde bu bir kültürel gelişmeye değil kültürel erozyona sebep olarak asıl metinle güncel metin arasındaki bağı koparacaktır.

Kentin son beş yılda uygulamalı halk bilimi ve kültür turizmi alanlarında hızlı bir gelişme kat ettiği görülmektedir. Bu olumlu gelişmelerin yanında hâlihazırda kimi eksiklikler söz konusudur. Bunlardan bazıları kentte bir açık hava müzesinin olmayışı, geleneksel ürünlerin ve geleneklerin tamamının uygulamalı halk bilimine dâhil edilmeyişi, gastronomi turizminin henüz istenen seviyede olmayışı, kentin tarihî kültürel mekânlarının yanında efsane ve memoratlara sahip kültürel

mekânların tanıtımının eksikliğidir. Bu eksiklikler zaman içerisinde giderilebilecek mahiyettedir.

Mezkûr eksikliği büyük oranda giderebilecek adımlardan biri resmî devlet kurumlarının üstleneceği, geleneksel yemek kültürünü besleyen; üzüm bağı, badem ve ceviz ağaçlarını ihtiva eden millî park statüsünde bir alanın kurulmasıdır. Bu alan içerisinde rahvan at yetiştiriciliği, biniciliği ve yarışlarının organize edilebilmesi mümkün olmalıdır. Bu özelliğinin yanı sıra bu alanda üzüm bağı, ceviz, badem, lavanta ve gül gibi ürünlerin yetiştirilip alanda hasat şenlikleri ve yöresel ürünlerin hazırlanmasına uygun platformların mevcut olması gerekmektedir. Böyle bir alanın kurulması öncelikle kent kültürünün korunması sonrasında ise kültür turizminin gelişmesi adına atılabilecek önemli adımlardandır. Bunun dışında ilgisinin dikkatini çekebilecek gündelik hayatın içinde yer alan efsane ve memoralara bağlı hamam, tepe, mağara, yadır, türbe, ev gibi mekânların hikâyelerinin kare kod ile işaretlendirilmesi ve kare kod vasıtasıyla ulaşılan linkte bir icracı tarafından canlı performansla anlatılması mümkündür.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Akyüz, Ç. (2018). Markalaşma süreci ve kültüre evrilen turizm: Mardin. *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler-II*, (hızl.: D. Karacoşkun – O. Köse), 267-280, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Altun, I. -Akyüz Öztokmak, Ç. (2019). Reyhanî: An authentic combination of music and dance in Mardin. *Folklor/Edebiyat*, 25(100), 839-848.
- Aral, A. E. (2015). Uygulamalı halk bilimi açısından eğitim sürecinde Dede Korkut. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15 (2), 123-138.
- Aslan, E. (2020). Fakelore mu, geleneğin icadı mı, uygulamalı halk bilimi mi? Hamamönü Hıdırellez şenlikleri üzerine bir inceleme. *Milli Folklor*, 16 (126), 75-85.
- Aslan, E. (2022). Uygulamalı halk bilimi veya geleneğin popülerleştirilmesi: Ayna grubu örneği. *Folklor Akademi Dergisi*. 6 (1),1-11.
- Balıkçı, Ş.-Şimdi, B. (2021). Mardin’de Umay kültü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10 (4), 1393-1411.
- Balıkçı, Ş. (2023). Mardin sahası demonik varlık anlatıları. *Folklor Akademi Dergisi*, 6 (2), 778-792).
- Baron, R. (2014). Amerikan kamusal halk bilimi-tarihi, sorunları ve zorlukları. (çev.: İmran Gündüz), *Uygulamalı Halk Bilimi*, (hızl. Ö. Oğuz vd.), 176-199, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Bascom, W.R. (2010). Folklorun dört işlevi. (çev.: Ferya Çalış-Selcan Gürçayır). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2*, (hızl.: M. Öcal Oğuz - Selcan Gürçayır), 71-86, Ankara: Geleneksel Yayıncılık
- Çağlayan, M. (2021). Mardin’in UNESCO dünya mirası listesine alınma süreci. *International Journal of Mardin Studies*, 2(2), 7-16.

- Çıblak Coşkun, N. (2018). Kültür ve turizmde uygulamalı halkbilim müzeciliğinin rolü ve Erdemli’de açık hava müzesinin kurulmasıyla ilgili öneriler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (24), 1-12.
- Daştan, N. (2022). Uygulamalı halk bilimi-tarihsel süreç. *Mavi Atlas*, 10(2), 346-355.
- Demir, Z. S. (2013). Türkiye’de açık hava müzeleri “açıldı” açılıyor açık hava müzelerine yeni bir bakış. *Milli Folklor*, 25 (99), 145-158.
- Demir, Z. S. (2013a). Halk bilimi müzeciliğinde deneysel yaklaşımlar: yaşayan müze. *Turkish Studies*, 8 (9), 1111-1125.
- Doğan, O. (2023). *Türk halk kültüründe buğday*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Dorson, M. R. (2007). Folklor ve fake lore. (çev.: Selcan Gürçayır), *Folklorun Sahtesi Fakelore*, (hızl.: Selcan Gürçayır), 11-22, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ekici, M. (2008). Geleneksel kültürü güncellemek üzerine bir değerlendirme. *Milli Folklor*, 10 (80), 33-38.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Geyik, N. E. (2020). Mardin’in Unesco dünya mirası listesi adaylık süreci. *Yerel Kimlik Geçmişten Geleceğe*, 30-35, İstanbul: Tarihi Kentler Birliği.
- Gülüm, E. (2015). Yaratıcı turizm halk kültürü ilişkisi ve yerelin popülerleşmesi. *Milli Folklor*, 27 (105), 87-98.
- Gürçayır Teke, S. (2016). Uygulamalı halk bilimi ve aşıklık geleneğinin geleceği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 31 (31), 91-100.
- Ocak, A. Y. (2012). *İslam- Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Oğuz, Ö. (2019). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ölçer Özünel, E. (2011). Peri bacalarına sihirli değnek: Nevşehir turizminin kültürel animasyon ve uygulamalı halk bilimi bağlamında değerlendirilmesi. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. 3, 93-103, Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları.
- Santur, A. (2003). Açık hava müzeleri. (Tanımı, Türkiye’deki durumu, yurtdışından bir örnek). *Türkiye’de Halkbilimi Müzeciliği ve Sorunları Sempozyum Bildirileri*. (hızl.: M. Öcal Oğuz - Tuba Saltık Özkan), 15-21, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.
- Uygur, H. K. (2008). *Midyat halk kültürü monografisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uygur, H.K. (2013). Geleneksel Mardin leyli gecelerinin dans icrası: Reyhanî. *8. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler-1*, (Hızl.: Murat Altan Erik), 479-501, Eskişehir: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Uygur, H. K. (2014). Mardin’in geleneksel eğlencesi: Leyli gecesesi. *Milli Folklor*, 26(102), 86-98.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Ankara gezilecek yerler Beypazarı, Anadolu açık hava müzesi. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ankara/gezilecekyer/beypazarı-ankara-acik-hava-muzesi-%E2%80%93-yasayan-koy> (Erişim:04.01.2024)
- URL-2: Tavukçu mahallesi. <https://www.kayseri.bel.tr/projelerimiz/tavukcu-mahallesi-restorasyonlar> (Erişim: 04.01.2024)

- URL-3: Ankara'nın kalbi Altındağ'da atıyor. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ankaranin-kalbi-altindagda-atiyor-100-yil-oncesinin-koy-hayati-canlaniyor-2643777> (Erişim: 04.01.2024)
- URL-4: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6534/> (Erişim: 09.01.2024)
- URL-5: Mardin'de yapılacak şeyler. <https://blog.biletbayi.com/mardinde-yapilacak-seyler.html/> (Erişim:09.01.2024)
- URL-6: Suriye'de savaş turu 5 bin dolar. <https://www.turkiyeturizm.com/suriyede-savas-turu-5-bin-dolar-48271h.htm> (Erişim: 09.01.2024)
- URL-7: Mardin müzesi masalcılar buluşması. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-216592/mardin-muzesi-masalcalar-bulusmasi.html> (Erişim:09.01.2024)
- URL-8: Dirier, İnan (Ty) Reyhani oryantelleşmiş bir zeybektir. https://www.researchgate.net/profile/Cemil_Inan2/publication/377224636_Reyhani_Oryantallesmis_Bir_Zeybektir/links/659bd9256f6e450f19d5ecc1/Reyhani-Oryantallesmis-Bir-Zeybektir.pdf. (Erişim: 05.02.2024)
- URL-9: Uluslar arası Mardin uçurtma festivali. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/uluslararasi-mardin-ucurtma-festivali-ilk-kez-duzenlendi> (Erişim: 22.01.2024)
- URL- 10: Yeşilli uluslar arası kültür sanat ve kiraz festivali. <http://www.yesilli.gov.tr/16-yesilli-uluslararasi-kultur-sanat-ve-kiraz-festivali-duzenlendi> (Erişim:22.01.2024)
- URL-11: Mardin bulguru festivali. <https://www.mardintso.org.tr/haber/mardin-bulguru-festivali-basladi> (Erişim: 22.01.2024)
- URL-12: Mardin'de bulgur şenliği. https://www.nusaybinim.com/mardin-de-bulgur-senligi-2545.html#google_vignette (Erişim: 22.01.2024)
- URL-13: Türkiye'nin ilk Süryani kütüphanesi. <https://www.sivasmemleket.com.tr/turkiyenin-ilk-suryani-kutuphanesi-mardinde-acildi> (Erişim: 29.01.2024)
- URL-14 Mardin sıra geceleri. <https://www.hepsiburadaseyahat.com/blog/mardin-gecelelerinin-cazibesi-sira-gecesi-deneyimi/> (Erişim: 31.01.2024)
- URL-15: (UNESCO, 2003). <https://whc.unesco.org/archive/2003/whc03-27com-inf08ae.pdf> (Erişim:07.02.2024)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. /Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.